

МЕТАФІЗИЧНИЙ КОД ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА ПАШКОВСЬКОГО: АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ АПОКАЛІПТИЧНИХ ВІЗІЙ

А.В.Соколова

(кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статтє анализується метафізический аспект прозы Евгения Пашковского. Основное внимание уделяется изучению таких концептов метафизики, как апокалипсис, одиночество, время, пророчество.

The author analyses metaphysical aspects of Evgeniy Pashkovski's prose. Much attention is given to such metaphysical concepts as apocalypse, loneliness, time, prophesy.

Визнавати українського прозаїка Є.Пашковського постмодерністом стало вже загальником у сучасному літературознавстві. А.Колісниченко називає його найталановитішим (поряд із Ю.Андруховичем) репрезентантом постмодернізму (1, 91). Переважна більшість літературно-критичних відгуків про письменника і його прозу (локальних і більш ґрунтовних) стосуються здебільшого питань поетики постмодернізму, зокрема, її формальних аспектів. Дослідники навперербій дискутують про “культ слова”, “оголений прийом”, “карнавалізацію”, заповнення постмодерністського тексту “кічем” та “грою” (Т.Гундорова). Нерідко порушуються проблеми експериментального слова письменника. Так, скажімо, австралійський літературознавець М.Павлишин говорить про “герметизм” Є.Пашковського, його ж прозу кваліфікує як “мову для посвячених” (2). І.Бондар-Терещенко називає його “заспівувачем жанру безперервного письма” (3, 239). Р.Харчук зазначає, що покоління письменників постепохи, до якого належить Є.Пашковський, суб'єктивізує інформаційний потік. У центрі тексту стоїть не “ми”, а “я”. Авторів цікавлять не так глобальні проблеми, не дух історії, не маси, а найменший фрагмент екзистенції - особа. Саме тому прозаїків постепохи, на думку Р.Харчук, доречно назвати “мінімалістами” (4, 10).

По́за увагою дослідників, таким чином, залишається питання про духовне призначення прози Є.Пашковського, переборення філологічного експериментаторства (позитивного в своїй інтенційності) заради максимальної екзистенціальності, пошуку виходу із власного (суспільного, загальнолюдського) апокаліптичного лабіринту. Письменник же належить до тих митців, котрі активно репрезентують проблематику духовного плану, що традиційно визначає змістові акценти метафізичних текстів. В умовах “патогенезу самотності” (А.Бондаренко) він переконує читача в тому, що “зло не може сподіватися на остаточну перемогу в людській душі” (5, 146). Письменник гостро реагує на проблеми духовної ентропії, безбожності, людської самотності, тобто ставить у центр своїх художніх осяянь “вічні” питання буття, які афористично можна сформулювати “з Христом чи проти Христа?” (5, 144). Ідейною віссю творів Є.Пашковського є віра в “неможливість витруїти богоподібне з людини”. Філософи вважають цю тезу основоположною для метафізики, що “завжди шукала й шукає трансцендентного... Вона – це закамупльована віра у Бога, спроба раціонального доведення Його існування” (6, 66).

Отже, можна вести мову про метафізичний аспект прози Є.Пашковського, зокрема, про порушення письменником тих метафізичних концептів, котрі формують змістове ядро його творчості. Проте на сьогодні поки що не існує жодного спеціального дослідження метафізичного коду поетики прози Є.Пашковського, що й визначає актуальність порушеної у статті наукової проблеми. Її метою бачиться з'ясування стрижневих метафізичних тем у романістиці Є.Пашковського, з'ясування основних шляхів їх творчої адаптації в авторському тексті.

Домінантним метафізичним концептом прозових творів Є.Пашковського є апокаліптичні візії. У приході кінця світу письменник убачає біблійне пришествя Апокаліпсису. “Богопокинутість” українського світу яскраво представлено в романі “Осінь для ангела”. Це твір про зайвий інтелектуалізм та його смертоносний вплив на життя. Автор акцентує таку основну тезу: філософеми, закладені в науках, не убезпечили людей від їхнього головного ворога - безмежної свободи. А вона, ця свобода, доходить до свого логічного завершення - деградації, дегенерації, ідеалізації сексуальних збочень, апофеозу цинізму й жорстокості та інших форм виродження людства в біологічну масу (5, 142). Йдеться, отже, про нищення власного міфологічного архетипного національного коріння, що передбачає духовну загибель, тотожну смерті.

Апокаліптична тема найвиразніше актуалізована у романі-есеї “Щоденний жезл”. За словами Р.Тхорук, вона явно розпадається на дві лінії. З одного боку, це “апокаліпсис земний, вражаючо-

жахна картина запустіння села й звиродніння міста”. Другу лінію розгортання означеної теми репрезентує в романі “апокаліпсис універсальний, що настане в останні часи, міфічна тема героєвої надії, чекання й віри” (7, 104).

Автор твору застерігає українську націю від втрати споконвічних моральних цінностей, деградації у вирі екологічних, демографічних катастроф, що загрожує апокаліптичним шляхом, яким світ прямує до Судного дня: *Доба, поіменована абсурдною, знадлива для любителів повистьобуватись, покрасуватись, добігає скону, заповівши наступному століттю випробувати, чого ж варті стьоби і красування... скорботнійте, плачте!* (8, 81). Як видно з цитованого фрагмента, метафізичний концепт водночас виконує важливу жанротвірну функцію. Роман, поза сумнівом, є текстом-пересторогою.

Одним із постійних апокаліптичних мотивів “Щоденного жезла” є спокутування Європою своїх численних гріхів перед Україною. Такі звинувачення висуває у своєму нескінченному монолозі герой твору, в якому художньо сконцентровано суть “послання” Є.Пашковського: *...я згадую про час, коли всенька Європа опиниться за колючим дротом, там, де немає людського співчуття, все зворохоблене, хворобливе, і відсутність любові і змоги допомогти означатиме пекло* (8, 66-67). Письменник ототожнює досвід теперішності з досвідом постапокаліптичним, повністю заперечуючи теперішність як “безчасся” - реальне й метафізичне водночас.

Така “зупинка часу” властива традиціоналістам. Лише в дореволюційному минулому він відшукує культуру, не зіпсовану модерністю. Своє призначення, на його думку, розуміють тільки обрані, які спроможні зберегти вірність давнім звичаям, а іншим надто сите й забезпечене життя не дозволяє узріти справжню суть довоколишньої дійсності. Апокаліпсис настав у мить вибуху в Чорнобилі, і лише ті, хто його пережив, здатні це зрозуміти. Відтоді можна провадити розмову хіба що про тривання, сенс якого – в очікуванні кінця. Троно обраних автор протиставляє людям, приреченим на загибель – надто бездушним і приземленим, аби осягнути суть довоколишньої дійсності.

Метафізичні виміри тексту “Щоденного жезла” сконцентровано в площині відповідальності за свою землю, за свої метафізичні ґрунти. У романі прочитується страхітлива незахищеність цієї землі, символами якої є примарні маргінеси залізниць, антипролетарські селища, цегляні бараки вздовж почорнілих від мазуту і нафти колій і населенці бараків, незрячіші за шевченкових гречкосіїв. Вони “німо постали з пороху й німо повертаються туди ж без жодної надії на Слово” (9, 7).

Песимістичні погляди Є.Пашковського продукують символи фатуму, що в метафізичних творах корелюють з есхатологічними мотивами тотальної руйнації буття – фізичного й духовного. Апокаліптична тематика увиразнюється впевненістю автора у неминучість кінця. Спасіння за Є.Пашковським означає не спасіння світу, а праведників, що в його баченні співвідносяться виключно з жертвою. Антитеза жертви й мисливця в творчості письменника стає своєрідною метафорою України, зрозумілою для українського рецепієнта, оскільки її усталила традиція. Цей метафоричний образ, доповнений протиставленням села й міста, відсилає читача до народницьких концепцій XIX століття. Проте тут відсутні ідилічні нотки, позаяк наприкінці XX століття село безлюдніє, а місто в очах автора постає як втілення повного виродження. До когорти праведників письменник зараховує лише тих, хто здатний відкинути моральну нікчемність модерної цивілізації, яку символізує місто, – але не для того, щоб культивувати традицію, а для того, щоб скласти іспит сумління.

Мотив самотності як обертон провідних тем метафізичної прози Є.Пашковського потрактовується як покарання. Самотність грішної людини представлено через апологетизацію відчуженості та збайдужіння вищих сил до долі людини, яку переслідує, немов звір із зубиськами вовка, кінцесвітня *самотність*. Безкінечний монолог наратора, перепади стилю й суцільні наскрізні асоціації засвідчують спробу втекти від облоги профанного часу (того, що “в телевізорі”, того, що подарувала маскультура, західна демократія, влада сексуальних меншин, отже, “безкінечного свята”).

Песимістичне світосприймання письменника увиразнюється усвідомленням одвічних комплексів українства, яке звикло “мовчати і ховатись”, бути “смердом, нікчемством, холопом”. Герой-наратор звертається до сучасника: *а тепер черга ваша, – гноїтись, і вити, і ставати підніжжям для великої зверхності, і коли наступлять на шию, ще й пробувати лизнути чобота... – да-а, все-таки незлопам’ятні слов’янські душі* (8, 111). Тому герой-оповідач почувається “самотнішим ста вовків” не тільки через те, що “у чорнобильському безчассі опинився між покинутих і забутих” (8, 28), а й тому, що безсилий відвернути зло, яке заповонило мало не всі клітини суспільного організму.

У своїй художній практиці Є.Пашковський вельми продуктивно актуалізує характерну для метафізичної літератури тему часу. Він творчо репрезентує відчуття часу, що протікає не в лінійному, а в духовному просторі. Наскрізний концепт “час”, а відтак і категорію темпоральності можна

сприймати як своєрідний ключ декодування текстів митця. Розгортаючись у різноманітних часових вимірах, оприсутнюючись своєрідними за природою способами зображення та художніми значеннями, категорія часу зреалізовується письменником насамперед у метафізичному плані, виступаючи контрверсом лінійної категорії. Для представників метафізичної філософсько-естетичної традиції час виступає насамперед “вічності знаком”. У цьому відношенні Є.Пашковський близько стоїть до тих митців, котрі трансформують тему часу в метафізичному ключі. Час в його осмисленні та інтерпретації є “категорією нагромадження якості, концентрацій, вивищення й виверження духу” (10, 42).

У романах “Вовча зоря” і “Безодня” Є.Пашковський представив апокаліптичний міф сучасної екзистенції через осмислення поділу між реальним і позареальним часом, центром якого стає Чорнобильська катастрофа. Її осягнення зумовлює символічний кінцесвітний код про існування в часі після- катастрофи, про недовіру й розчарування в основних раціоналізаторських проектах. Н.Зборовська слушно зауважує, що час природного буття у романі “Вовча зоря” – це кінець літа і початок праведної Божої осені- переростає в узагальнену рефлексію, осмислення грядущої грандіозності часу спокути і каяття, рокованого апокаліптичного приходу, що проймає своїм змістом усю смислову тканину роману (11, 145).

У “Вовчій зорі” Є.Пашковський фіксує настання часу “вовчої зорі” цивілізації, а звідси – самотність, безпритульність, відчуженість людини. Конкретні картини натуралістично-похмурої сугестії світу тут постають як міфологізована родинна хроніка, що переростає у всезагальну трагедію нації. У романі “Безодня” домінує атмосфера кінцесвітнього безчасся, в якому панують свавілля й зло. Образ сучасного апокаліптичного буття метафоризується автором у символічне пришестя кінця світу: *ближчає вечір, коли розсититься каперс і затремтить звір на варті пишних покоїв, здригнуться жорстокі, сильні у помислах, поблякне сонце...нові хмари нахлинуть слідом за дощем...вода змертвіє, течія вимерзне до піску...* (12, 170).

Є. Пашковський гостро переживає післячорнобильський (атомний) час, вибудовуючи, на думку Т.Гундорової, особливий ядерний дискурс, прообразом якого є Чорнобиль (13, 151). *День двадцять шостого квітня стане другою датою, що так змінила історію,* – стверджує автор і попереджає: *всі політики і суспільні сили постануть перед необхідністю надзусиль над прірвою непередбачуваного – казана, звідки хвиля перетворень, від нових вірусів до нової свідомості, виплескується на обшир, здатний, як і століття тому, рятуватися перебіжками до найближчого цвинтаря* (8, 71).

У романі-есеї “Щоденний жезл” чорнобильське буття стає центральною метафорою “скону нашого віку”. Весь художній світ твору пронизаний трагічним пафосом апокаліптичного завершення постчорнобильської епохи. Проблема часу тут набуває несподіваного розвитку. Письменник подає його ініціацію як стихію певної смертоносної категорії, ворога всього живого. Він називає час сатанинською вигадкою, заокруглюючи його, протестуючи проти фальшивої, вигаданої, нав’язаної нам дійсності. Вона не така, як ми її відчуваємо, але нова ідеологія твердить, що її треба вважати саме такою, а не інакшою. Письменник певен, що ми наближаємось до розгадки призначення людини не як біологічної істоти, а як одиниці, що здатна каталізувати час чи взагалі якимось часом видозмінювати, генерувати, наповнивши серцебиттям матерії (14). Чорнобильський “античас” стає для нього приводом для того, щоб говорити про *покинтий без відповідей час, що залишається, мов нерозкритий злочин, і тяжіє над майбутнім* (8, 27). У пошуках втраченого, покинутого часу він приймає логіку часової нелінійності й, повертаючись у минуле, наповнює його власними дитячими враженнями, споминами про діда, батька, про долю родини, України у ХХ столітті. Важливим художнім прийомом репрезентації часу виступає тут ретроспекція (хронологічна й асоціативна). Творча матеріалізація майже несвідомого плину часу зливається з розповіддю наратора й перетворюється на своєрідне тіло-мову.

Отже, центральною темою роману “Щоденний жезл” є *час* (постчорнобильський час, “переддень “ядерної зими”, “чорнобильське літочислення- “ущільнений час”, “чорнобильське безчасся”). Автор-оповідач, вибудовуючи величезні синтаксичні структури й “випліскуючи” потік свідомості, віртуозно будує містки між минулим і сучасним, між найреальнішою дрібницею та найабстрактнішими міркуваннями, теж утримує нитку часу, полює на нього та, як мисливець, вистежує його (13, 153). Чорнобиль символізує водночас *позачасся* та *новий час*. Письменник не перестає нагадувати, що остаточним словом літературного послання завжди є кінецьність людського життя. Т.Гундорова твердить, що ніякі креонізація, заморожування, віртуалізація, симуляція не можуть перекреслити цього основного змісту людської присутності на землі (13, 155).

В апокаліптичних візіях Є.Пашковського мають місце вияви візіонерських тенденцій, що дозволяє розкрити детермінованість поза естетичними чинниками такої функції митця, як пророк. Його візіонерство як один із виявів націотворчих зусиль, в дусі традицій української літератури

знакує спосіб енергетичного підживлення виснаженої нації (15, 151). Пророк - це не обов'язково той, хто передбачає конкретні події. У Біблії це лишень одна з тем, які використовували древні пророки. Поруч з есхатологічними та месіанськими пророцтвами, що є дуже важливим для християнства, особливе місце належить жанрам викривальних промов, послань, провіщень про біди, плачі тощо. Саме дух профетизму в романі-есеї “Щоденний жезл” оприявнює пророка нашого часу. Романтичний та постромантичний образ письменника-пророка функціонує невіддільно від пізнішого соціалістичного зразка- “інженера людських душ”.

Проза Є.Пашковського глибоко релігійна. Автор усвідомлює конфлікт епохи, розгортає тему цивілізації, яка котиться у страшенну прірву через образ-символ Озера-Бездоні (роман “Бездня”). Віщучи, що “з'яскравіє Вовча зоря” (міфологема апокаліпсису в романі “Вовча зоря”), він вбачає єдиний порятунок у вірі в Бога. З цією метою він послуговується Біблією, Євангелієм, нагадуючи людині про першоджерела й долю, і майже кожен твір завершує попередженням-молитвою, як, скажімо, маємо у випадку із романом “Щоденний жезл”: *З висоти інвалідських третьосортних країв, країн ти повторюєш просто неба: нема правди в світі, а раз немає - і вас не буде. Коли вечір з'яскравіє блискавками на косину через небо; явися, Господи* (8, 471). У контексті сучасного літпотуку цей твір став “квігою-сповіддю, квігою-епістолюю, книгою-іквективою, книгою-філософемою, книгою-викликом, книгою-вироком, книгою-памфлетом, книгою-волянням, книгою-протестом, книгою-надривом, книгою-відчаєм, книгою-криком, зрештою, книгою-вірою” (16, 3).

“Щоденний жезл” написано з неабиякою пристрасною. П.Загребельний переконує, що ця книга гідна Нобелівської премії (17). М.Жулинський визнав і сам роман, і позицію його автора за зразок для молодих інтелектуалів: “Молодий український прозаїк Євген Пашковський піднімає свій духовний жезл – гостре, зле, несамовито гаряче, звинувачувальне слово за українське поганьблене, ліниве, безсиле слово, за духовно ослаблену націю, за жорстоко перервані комуністичним режимом традиції, за зруйновану християнську віру й мораль, підносить свій духовний жезл, щоб” вдихнути мужність в серце і вирівняти горбатих... Кожен з нас повинен повсякчасно гордо і невтомно тримати в руках духовний жезл національного обов'язку – набувати втрачену Батьківщину для себе і для свого ближнього (18, 37-38). М.Жулинський зіставляє роман Є.Пашковського з поемою І.Франка “Мойсей”, у такий спосіб потверджуючи актуалізацію сучасним прозаїком закоріненого в українській культурі образу письменника-пророка.

Є.Пашковський декларує візію особливої місії письменника, який має розповісти стражденному народові про його долю, застерегти перед загрозою уодностайнення та поневолення, показати справжнє обличчя ворога. Н.Зборовська слушно зауважила, що роман Є. Пашковського пронизаний пафосом нового застерігаючого слова. Письменник вважає, що людству потрібні “якщо не вогонь, то суворі новітня євангелізація” (11, 156). Місію Мойсея, який “невтомно тримає жезл”, митець виконує, залишаючи по собі гіркі слова розплати за недолю “неньки-України”, за одвічне ярмо національних комплексів. Явивши очевидні картини дегенерації людини, світ, на думку письменника, показав наочно, як особистість утрачає ментальні риси характеру. Політична “демократія”, яку автор вважає найбільшим фашизмом, постчорнобильський синдром, економічна злиденність – апокаліптична доля України. Він дошукується причин духовного й фізичного “змертвіння” нації: *три речі здійснилися нерозривно: видебілення голодом, радіація і непокараність совдепу* (8, 53).

У романі Є.Пашковського пророцтва мають характер не так напередвизначення чи передбачення, як передчуття, що кореспондує з метафізичним типом мислення. Визнаючи месіанську сутність долі, прозаїк погрожує останнім судним днем ураженій бездуховністю Європі. В художньо-віщувальному діалозі з долею, себто з метафізичною сферою, він свідомо згущує фарби, увиразнюючи стан стурбованості і щодо майбутнього України. Особисту долю письменник осмислює у категоріях високого призначення і наполягає на ролі спасителя. Т.Гундорова, услід за Деридою, потрактує дискурс такого типу як дискурс апокаліптичний, що поєднує свідчення проти інших і особисті зізнання, попередження та перестороги, щоб запобігти Останньому судному дневі й урятувати світ (13, 154).

Зброєю пророка-Пашковського стає слово-*жезл*, одне із лексичних значень якого за Новим тлумачним словником української мови асоціюється із темою обраності людини: “Особливої форми паличка, що служить символом влади, високого чиновництва і т.ін.” (19, Т.1, 666). Семантика семени *жезл* у романі Є.Пашковського пов'язана із пророчою місією письменника: *Слово лише підтримує жезл, але й того досить* (8, 163). Впадає в очі й промовиста назва твору (“Щоденний жезл”), яка стає свого роду компасом-дороговказом для читача, дає йому настанови, попередню інформацію, що декодується в тексті. На думку В.Кухаренко, семантична специфіка заголовка полягає в тому, що в ньому одночасно здійснюється і конкретизація і генералізація значення (20, 101). Засвоєння читачем семантичної трансформації заголовка твору “Щоденний жезл” для адекватного сприйняття концепту

відбувається завдяки авторові, який допомагає реципієнтові розшифрувати істинну сутність тексту, в якому розгортаються ірраціональні смисли буття.

Отже, проза Є.Пашковського, позначена метафізичними маркерами, репрезентує “архаїчно-больового” митця із глибинним розумінням суті сучасного людства, літератури, суспільства загалом, письменника, який справді має дар спостерігача за найпотаємнішими порухами суспільного інакомисля, отож у громадянсько-художньому житті нової літературної епохи йому належатиме одна з провідних ролей (21, 4).

Грунтовна інтерпретація метафізичної природи художніх текстів Є.Пашковського, у яких порушуються глобальні етичні проблеми вичерпності людського буття, кінцесвітньої самотності, тотальної перемоги смерті, чорнобильського безчасся, і найголовнішого- життєвого призначення людини, становить перспективність подальшого дослідження його прози.

1. Колісниченко А. І. Постмодернізм: “дешо” з дороги до Храму //Історико-літературний журнал.- Одеса, 2002.- № 7.
2. Павлишин М. Проблеми прози і сучасна українська література: Доповідь на Конгресі Міжнародної асоціації українців.-Харків, 1996.
3. Бондар-Терещенко І. Український симулятор //Іменник: Антологія дев’яностих.- К., 1997.
4. Харчук Р. Б. Покоління постепохи // Дивослово.-1998.-№ 1.
5. Квіт С. М. Основи герменевтики. Навчальний посібник. - К., 2003.
6. Скарга Б. Кілька слів на захист метафізики // Філософська думка.- 2005.- № 3.
7. Тхорук Р. Неохуторянство Євгена Пашковського у вимірах постмодернізму //Історико-літературний журнал.- Одеса, 2002.
8. Пашковський Є. Щоденний жезл. Роман-есеї.-К., 1999.
9. Пашковський Є. Є дві категорії людей, приречених на схиму... // Кур’єр Кривбасу.-1998.-№ 104 (серпень).
10. Тарнашинська Л. Б. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду // Слово і час.-2005.- № 6.
11. Зборовська Н. В. Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів, 1999.
12. Пашковський Є. Безодня // Вечеря на дванадцять персон. – К., 1997.
13. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн.-К., 2005.
14. Пашковський Є. У пошуку останнього мамонта // Четвер.-2001.-№ 224 (грудень).
15. Просалова В.А. Феномен художнього профетизму у творчості Празької поетичної школи //Сучасний погляд на літературу.-К.,2004.-Вип.№9.
16. Базилевський В.О. Вижити і написати // Літературна Україна.-2001.-26 червня.
17. Загребельний П.А. Інтерв’ю // Хрещатик.- 2000.- 18 серпня.
18. Жулинський М.Г. Як вгамувати духовну спрагу, або Пошуки шляхів набуття втраченої батьківщини.-К., 2002.
19. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т.-К., 2007.-Т. 1.
20. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту.-Вінниця, 2004.
21. Терлецький В. Спроба препарування сучасної української прози // Літературна Україна. – 2002. – 10 жовтня.